

Ad fontes: význam archivních materiálů při koncepci využití opevnění, následné projekci, stavebních pracích a údržbě na příkladu pevnosti Terežín

Jiří HOFMAN

ABSTRAKT: Článek se zabývá archiváliemi ke stavebnímu vývoji pevností 18. století dochovanými v českých a rakouských archivech a na konkrétních příkladech z pevnosti Terežín ukazuje, jak s nimi pracovat. Jde jak o obecně známé stavební plány, tak i o dosud opomíjený spisový materiál týkající se používaných materiálů, technologických postupů, účelu využívání jednotlivých objektů i komplikací s tím spojených. Otázkou není jen to, jaké informace jsou dostupné, ale také to, jakým způsobem s nimi pracovat, abychom se vyhnuli nevhodným dezinterpretacím, které se mohou odrazit i při památkových obnovách pevnostní architektury. Článek v závěru navrhuje mezioborovou spolupráci jako předpoklad úspěšné obnovy pevnostních památek, založenou především na vzájemné spolupráci historika a architekta/památkáře a dále na kombinaci kvalitně provedeného stavebněhistorického průzkumu spolu s výzkumem archivních pramenů.

KLÍČOVÁ SLOVA: fortifikace; opevnění; pevnosti; prameny; historie; památková obnova; Terežín; Josefov

Ad fontes: the importance of archival materials in the concept of the use of fortifications, subsequent design, construction work, and maintenance on the example of the Terežín fortress

ABSTRACT: The article deals with archives for the building development of 18th century fortresses preserved in the Czech and Austrian archives and, using specific examples from the Terežín fortress, demonstrates how to work with them. These are generally known building plans as well as hitherto neglected file materials concerning the materials used, the technological procedures, the purpose of using individual structures, and the complications associated with it. The question is not only about what kind of information is available, but also how to work with it in order to avoid inappropriate misinterpretations which may be reflected in heritage restorations of the fortress architecture. The article concludes with a proposal for interdisciplinary cooperation as a prerequisite for the successful restoration of fortress heritage properties that is based primarily on mutual cooperation between historian and architect/conservationist as well as on a combination of well-executed building historical research together with research of archival sources.

KEYWORDS: fortification; fortress; sources; history; heritage restoration; Terežín; Josefov

Úvod

Pevnostní stavitelství přinejmenším od 18. století představuje z hlediska archivních materiálů specifickou kategorii, která se vyznačuje až překvapivou hojností informací. Aniž bychom chtěli zabíhat do detailů, byla to právě armáda a skrze ni vojenské stavby, které jako první nesly stopy modernizace raně novověkého státu. Tyto reformy, v našem případě osvícenecké habsburské monarchie, se vyznačovaly především obrovskou mírou byrokratizace. Ta dokázala generovat úctyhodné množství písemných i obrazových materiálů (plánů). S trochou nadsázky lze říci, že objem archivní dokumentace dochované např. k výstavbě Te-

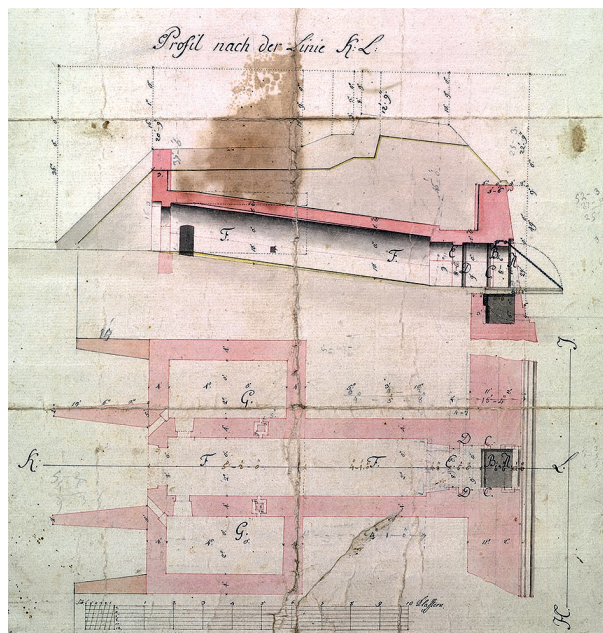
rezína nebo Josefova je přinejmenším srovnatelný se současnou projektovou dokumentací velkých investic typu národních či evropských dotací.

Pohříchu ale nebývají tyto prameny zatím plně využívány při opravách raně novověkých pevnostních památek. Na mnoha pevnostních památkách se, ačkoliv tam po léta probíhají stavební práce, nedělají stavebněhistorické průzkumy. V podstatě chybí také systematičtější výzkum. Pracovníci památkové péče, projektanti i samotní investoři, kteří logicky nemohou být odborníky na vše, jsou často odkázáni na informace místních znalců, kteří se ale pohybují téměř výhradně v terénním výzkumu.

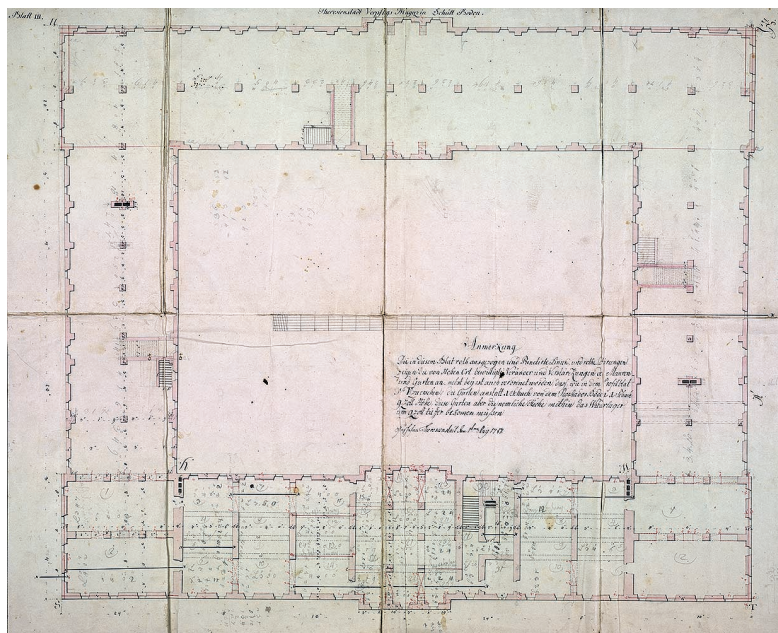
Ovšem i pro samotné historiky je toto téma zcela okrajové. Pevnostmi se jich zabývá jen naprosté minimum. A ještě méně se jich věnuje stavební stránce hlouběji než jen pomocí dochovaných plánů.¹

■ Poznámky

1 Z těch základních prací o stavební historii Terežína uvedme chronologicky: Andrej Romaňák, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*, Praha 1972. – Otokar Votoček – Zdeňka Kostková, *Terežín*, Praha 1980. – Vladimíra Rákosníková, *Historické plány pevnosti Terežín ve vídeňském Kriegsarchivu – archivní studie*, *Zprávy památkové péče* LXIX, 2009, č. 5, s. 376–384. – Vladimír

1

2

Obr. 1. Výřez z projektového plánu poterny v kurtině I–II vyhotoveného na velitelství stavby v Terezíně roku 1781, se žlutě dokreslenými opravami profilace z vrchního velitelství ve Vídni. Vojský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Terežín, plán II A-A 8.

Obr. 2. Projekt Proviantního skladu v Terezíně zasláný z Vídně na velitelství stavby roku 1787. Vojský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Terežín, plán II M-G 23.

Podívejme se proto nyní na příkladu Terežína (ale i dalších fortifikací 18. století), jaký druh pramenů k poznání stavební historie a vývoje pevností české i zahraniční archivy nabízejí. A zejména, jak s nimi pracovat. Téma je to nesmírně obsáhlé a prostoru je zde velmi málo. Nezbyváá bohužel než se omezit jen na malou „ochutnávku“.

Plány

Základní skupinou pramenů jsou plány. V případě Terežína se plány pevnosti nacházejí zejména ve třech fondech. Nejznámější je fond plánů pevnosti Terežín ve Vojském historickém archivu, který je nejen pro tuzemského badatele nejdostupnější, ale také je perfektně inventarizován, a dokonce celý digitalizován.² Druhý fond se nachází ve Vídni a jde o *Genie- und Planarchiv* zdejšího Kriegsarchivu.³ Ani ten není českým badatelům neznámý.⁴ Třetí, asi nejméně známá skupina plánů se nachází ve fondech tzv. *Landesbeschreibung*.⁵ Zdaleka nejde o jediné lokace plánů. Další bývají rozptýleny v lokálních archivech ve fondech různých původců.⁶

Vždy je však třeba určit, o jaké plány se jedná. První skupinu bychom mohli nazvat projektové

plány. Jde o návrhy budov, opevnění a dalších konstrukcí. Zatímco v Josefově byly projekty navrhovány přímo a téměř výlučně polním podmaršálkem Claudem Benoît Duhamel de Querlon-dem (1721–1808), pro Terežín je vyhotovovala „projekční kancelář“ rakouských vojenských inženýrů působících na terežínském staveništi i na vídeňském velitelství. Návrhy byly okomentovány a připomínkovány, a teprve po přepracování byly odsouhlaseny Vídni a následně zasílány na stavbu, kde se podle nich mělo budovat. Je jasné, že opravovat památky na základě nikdy nerealizovaných návrhů je nesmysl, ale nejprve je třeba je poznat, což nebývá vždy snadné. Často se liší jen v niveletě nebo umístění větracích otvorů. Také mezi terežínskými plány bychom takové našli, ale opravovat dle nich památky by znamenalo konstruovat zcela novou realitu na základě plánů zavržených již před 240 lety.

Další velmi rozšířenou skupinou plánů jsou tzv. *Rapports-Plan*. V češtině bychom pro ně mohli nalézt ekvivalent *zúčtovací plány*. Ty bývají často využívány při rekonstrukcích, protože jsou skutečně hodně podrobné. Obsahují potřebné rozměry, často i do úrovně fortifikačních palců (cca 2,7 cm), rozlišení stavebních materiálů (cihla/kámen) i některé další architektonické detaily. Je však nutné mít neustále na paměti, že jde v podstatě jen o zúčtovací plány vyhotovené pro účely fakturace odvedené práce soukromých firem dodávajících stavební práce. Jako plány skutečného provedení je můžeme chápat jen do té úrovně, ke kterému roku byly vyhotoveny. U těchto plánů je rozhodující barva. Nejenže bývá barevně rozděleno, co je cihla a co kámen, ale barvy definují i objem zdíva vybudovaného v minulých letech

■ Poznámky

Kupka a kol., *Pevnost Terežín: kulturní statek České republiky navrhovaný k zápisu na seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO*, Praha 2010. – Jiří Slavík

a kol., *Bastionové pevnosti – průzkumy a opravy*, Ústí nad Labem 2014. – Jan Bažant, *Pevnost Terežín na plánech Rakouského státního archivu ve Vídni (1780–1882)*. Výkladové možnosti pramenů a komparace s pevností Josefov (diplomní práce), FF UHK, Hradec Králové 2015. – Ivan Fuksa, *Pevnost Terežín – proti pruské rozpínavosti*, Praha 2016. – Jiří Hofman, *Pellegriniho paměti o obraně pevnosti Terežín*, in: Ondřej Kolář – Josef Šrámek, *Viribus Unitis, sborník k 55. narozeninám PhDr. Karla Podolského*, Olomouc 2016, s. 7–37. – Jiří Hofman, *Stavba pevnosti Terežín*, in: *Documenta Pragensia XXXVIII. Město a jeho hradby*, 2019, s. 599–620.

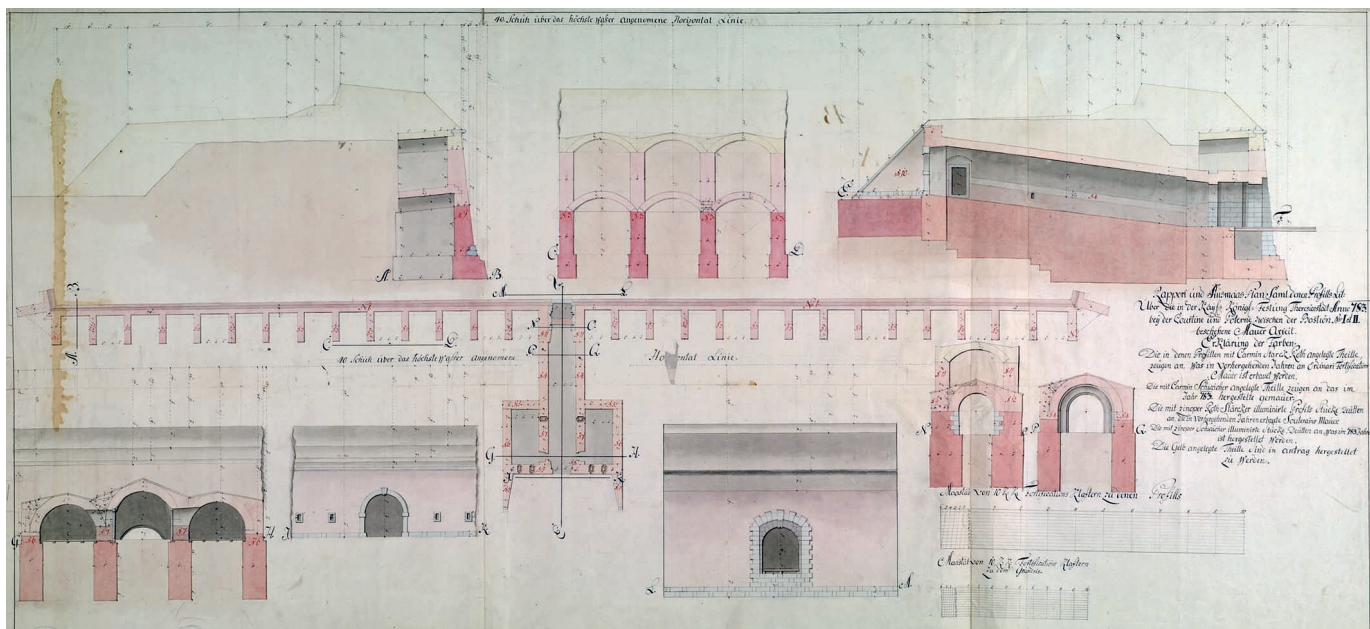
2 Vojský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Terežín a jiných vojenských objektů v Terežíně a okolí 1780–1943 (dále jen Sběrka plánů Terežín).

3 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, Genie- und Planarchiv, Inland C IV, Theresienstadt.

4 Vladimír Kupka, *Plány a mapy fortifikací ze 16. až 19. století, ležících na území dnešní České republiky, uložené ve Válečném archivu ve Vídni*, *Sborník archivních prací XLVIII*, 1998, s. 189–324. – Viz Rákosníková (pozn. 1). – Bažant (pozn. 1).

5 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, Landesbeschreibung K VII c.

6 V případě Terežína viz Vojský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Josefov (1780–1937). – SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Terežín (1780–1942). – Ibidem, Archiv města Litoměřice (1300–1945). – Současný archiv města Terežín je uložený na radnici.

3

Obr. 3. Zúčtovací plán poterny v kurtině I–II. V porovnání s projektem (viz obr.1) je již upravená profilace a změněné umístění větracích otvorů. Tmavě červenou barvou je zakresleno zdivo vybudované roku 1782, světle červenou zdivo z roku 1783 a okrovou zdivo zbývající ještě vyzdít v následujících letech. Vojenský historický archiv Praha, Sbírká plánů pevnosti Terežín, plán II A-A 10.

a v roce vyhotovení plánu, i to, co ještě chybí do budoucna dostavět. Zejména tu část plánu, která zachycuje nevystavěné části, je třeba brát s maximální rezervou. Co má být teprve vybudováno, nebylo pro autory plánu vůbec důležité, a proto tomu nevěnovali takovou pozornost jako tomu, co již vystavěno bylo. Mohou zachycovat nikdy nerealizovanou podobu, protože projekt byl později pozměněn. A také se vyznačují nižší úrovní detailů, jelikož ty zkrátka pro účely fakturace nebyly podstatné. Klasickým příkladem jsou řezy korunou valu, které vůbec nezachycují rozdělení na předprsní zídka a zemní zásyp. To zřejmě vedlo v Terežíně k několika chybně zrekonstruovaným předprsním.

Se zúčtovacími plány je spojeno ještě jedno specifikum. Protože se jednalo o zúčtovací plány ke každoroční fakturaci a svým způsobem „podřadnější“ práci, kreslili je zpravidla nižší ženíjní důstojníci anebo i příslušníci jiných druhů zbraní (dělostřelci, sapéři, civilisté apod.). Osoba podepsaná na plánu je tak pouhý autor kresby, nikoliv autor projektu daného objektu, jak bývá někdy literaturou mylně uváděno. Například autorem fasády Litoměřické brány není často uváděný inženýr poručík Casarotti,⁷ ale kapitán Thierry de Vaux. Casarotti pouze zakresloval jeho návrh.⁸

Zúčtovací plány nalezneme v poněkud jiné podobě i pro starší opevnění. Například díky zúčtovacím plánům Vyšehradu k roku 1678 dokážeme poměrně přesně rekonstruovat nejen hmotu opevnění citadely k tomuto datu, ale přinášejí i mnohé zajímavé postřehy k morfologii terénu před výstavbou opevnění i ke starším středověkým částem opevnění.⁹

Poslední skupina plánů zachycuje již hotovou stavbu. Ty ale nebývají příliš podrobné. Často se jedná o plány větších pasáží opevnění či celé pevnosti. Sem mohou spadat i mladší zúčtovací plány vyhotovené za jiným účelem (osvětlení, dlažba apod.), které ale námi sledovanou stavbu zachycují také. I u nich je třeba být ostražitý a věnovat pozornost účelu jejich vzniku. Pokud autor zakresloval plán úpravy dlažby, vůbec nebylo potřeba zachytit detailní podobu například komínu.

Zkrátka, chceme-li vycházet z dochovaných plánů, je třeba přesně znát účel a okolnosti jejich vzniku.

Zúčtovací plány bývají nejčastěji označeny jako *Rapport-Plan* nebo *Ausmass-Plan*, ale nikoliv ve všech případech. Návrhové plány se dají určit konfrontací s jinými plány nebo s dochovanou realitou v terénu. Někdy to ale není možné, a pak přicházejí ke slovu písemné prameny. Tady bohužel musíme připomenout základní obtíž. Jak v Praze, tak i ve Vídni došlo někdy v průběhu minulých staletí k rozdělení archiválií na plány a spisovou část, přičemž obě složky jsou uloženy ve zcela odlišných fondech. Spárovat plány a spisy k nim náležející (dnes bychom řekli textovou část projektové dokumentace) je tak nesmírně obtížné. Jedno bez druhého ale ztrácí velkou část své vypovídací hodnoty.

Příklad opět z Vyšehradu. Zúčtovací plány jsou zde uloženy naštěstí dodnes společně s textovou částí. Díky tomu máme k dispozici mnohem více informací než jen z okóvaných půdorysů a řezů. Dozvídáme se, kde byly zbytky zástavby, hradeb, polohy skalního masivu, kde je naopak podloží syké, co jsou dochované výpadové branky, co naopak pozůstatky cesty na staveniště a mnoho dalšího. Nemít k textu plán, nedaly by se všechny informace rozklíčovat.¹⁰

Vrátíme-li se zpět k příkladu Terežína, víme, že jen díky konfrontaci s dopisy, které si vedení stavby vyměňovalo s ženíjním velitelstvím ve Vídni, jsme schopni určit, že neoznačené plány terežínského proviantního skladu uložené v pražské sbírce pevnostních plánů jsou s největší pravděpodobností návrhové plány. Značky v plánu totiž odpovídají značkám citovaným v dopisech z Vídne.¹¹

■ Poznámky

7 Romaňák (pozn. 1), s. 57.

8 Vojenský historický archiv Praha, AF Ženíjní ředitelství Terežín / Geniedirektion Theresienstadt, kart. 5, dopis Pellegriniho na stavbu, nedatováno, ve francouzštině.

9 Národní archiv Praha, Stará manipulace (dále jen SM), kart. 768, sign. F 110/3/4, zúčtovací plány Vyšehradu z roku 1678.

10 Ibidem, Außmeßung und Raitung deß Prägerischen Wischehrader Fortifications Bau.

11 Sbírká plánů Terežín, plány II M-G 21-30.

Identifikace plánu však není ani zdaleka to hlavní, co nám archivní spisy pro opravy pevnostních památek přinášejí. Výstavby pevností jako Terezín, Josefov či Hradec Králové představovaly obrovské státní zakázky řízené armádním byrokratickým aparátem a prováděné napůl vojenskými složkami a napůl soukromými dodavateli. Následkem jsou doslova desettisíce stran textu, ve kterém často není snadné se zorientovat. Ty jsou dnes uloženy především ve třech velkých fondech – fondu ženíjního ředitelství Terezín ve Vojenském historickém archivu,¹² fondu ženíjního velitelství ve Vídni¹³ a fondu Dvorské válečné rady tamtéž.¹⁴ O tom, že stavební historie pevností vyžaduje systematický výzkum, svědčí i objem těchto fondů. Jen pro deset let výstavby Terezína se jedná o téměř 70 archivních kartonů doslova nabitých tisíci stranami textu vážícího se ke stavbě. Kdo se do tohoto herkulovského úkolu pustí, je ale odměněn nesmírným množstvím podrobných informací k procesu výstavby a následnému užívání a fungování pevností. A opačně, žádný solidní archivní průzkum – ať už v rámci historické práce nebo stavebněhistorického průzkumu – nelze považovat za dostatečný, nezahrnul-li právě (přinejmenším) výše uvedené fondy.

Projděme si postupně, co lze z představených materiálů vyčíst, tak jak postupovala výstavba. Dochovaly se nám, řečeno dnešními slovy, zadávací podmínky výběrového řízení pro dodávky na stavbu Terezína. Jde o normativní pramen o 29 stranách a celkem 35 paragrafech. Místy až velmi podrobně rozepisují jednotlivé stavební práce. Definují způsob výroby a podobu pevnostních cihel a dalších materiálů, popisují způsob vyzdívání konstrukcí (základy, eskarpy, vnitřní prostory apod.), nařizují způsoby spárování zdiva i jeho omítání. Podrobně určují také zásady pro truhlářské a tesařské práce a povrchovou úpravu dřevěných prvků. Věnují se samozřejmě i dalším otázkám stavby, jako je kupříkladu způsob fakturace, skládání a vybírání kaucí apod. Ale to pro opravy památek nehraje významnou roli. Důležitější jsou právě předpisy pro stavbu. Jen pro předstihu citujme úryvek: „*Všechny pohledové plochy eskarp a kontraskarp mají mít všechny spáry do plné výše zdiva vyspárovány jemnou maltou a pomocí úzké lžice nahozeny, utaheny a rozetřeny.*“¹⁵ Podobně detailně je zde popsán i samotný postup výstavby: jaký profil má mít pískovcový skol zdiva, jak vyzdít cihelnou římsičku pod pískovcovým kordonem, jak se bude zasypávat zeminou atd.

Neméně důležité jako to, co v zadávací dokumentaci najdeme, je i to, co tam naopak nejdeme. Například nikde v celém textu, ani

v popisu stavebních prací, ani samotných materiálů není jediná zmínka o jílu nebo jiných způsobech izolace kasemat, kanalizačních stok nebo minových chodeb.¹⁶ Podobně zcela schází jakákoliv zmínka o barevných fasádách vojenských budov, které známe z pevnostních měst dnes – zejména v obvyklé okrovo-bílé variantě. Naopak se zde dočteme jen to, že: „*Dodavatel se zavazuje, že všechny vnitřní jakož i vnější zdi vojenských budov, ve všech patrech, se nahodí dvojitou vrstvou omítky. První běžnou a druhá jemnou maltou, kterážto se skládá ze dvou pětín vápna a tří pětín jemného písku, vše dobře rozetřeno. (...) Na druhou stranu je mnoho míst, kde se bude nahazovat jen jednoduchá rozetřená omítka z běžné malty. Za ní bude dodavatel zaplacená dohodnutá cena za čtverečný sáh včetně pačoku. Stejně tak budou některé fasády provedeny jen špřicem, které se dodavatel zavazuje provést dobře a čistě.*“¹⁷ Podobně jsou popsány i další části stavby.

Je zajímavé, že u pevností jako Terezín a Josefov rozhodovala nejnižší cenová nabídka. Ale na druhou stranu výběr dodavatele jen podle nejnižší ceny známe například již v polovině 17. století v případě vyšehradské zbrojnice, kde na základě ceny vyhrál nad Luragem a de Capaulim stavitel Bossi.¹⁸ Jakmile někdo ze zájemců ze strany dodavatelů vyhrál výběrové řízení, byla s ním uzavřena smlouva. Tyto smlouvy se nám namnoze také dochovaly. Jejich obsahem je nejen definice dodávaných objemů materiálu či práce, cena a podmínky účtování, ale obsahují také cenné detaily výrobních či stavebních postupů. V případě Terezína jsou asi nejlépe dochované smlouvy na dodávky cihel, tašek, dlaždic a dalších cihlářských výrobků. Ty stanovují výrobní postupy, rozměry i kvalitu jednotlivých výrobků. V porovnání se zadávacími podmínkami je zpravidla zpřesňují nebo doplňují.

Zůstaneme-li ještě u normativních pramenů, je třeba si udělat malou odbočku z archivu do knihovny. Druhá polovina 18. století a následné 19. století již nabízejí širokou škálu odborné literatury věnující se opevnění. Nejde jen o teoretické spisy Sébastiena Le Prestre de Vaubana (1633–1707) či Louise de Cormontaigne (1695/96–1752) a dalších autorů. Objevují se první práce z prostředí habsburské monarchie, které lze spíše označit za praktické příručky a učebnice. Za všechny uvedme jen jednoho autora, Maximiliana de Traux (1765/66–1817). Pocházel ze staré rodiny vojenských inženýrů, kteří budovali mimo jiné Terezín. On sám prokazatelně působil na stavbě Josefova. Jeho učebnice pro vojenskou akademii *Die beständige Befestigungskunst* (1817) by mohla být i dnes základní knihou pro všechny zájemce

o tereziánské pevnosti.¹⁹ Mimo jiné zde pečlivě a srozumitelně vysvětluje účel a funkci jednotlivých pevnostních prvků s mnoha praktickými připomínkami. Pro pochopení smyslu a významu pevností 18. století je to zcela základní věc.

Velmi dobře patrné je to na tak specifické technologické konstrukci, jako je podzemní minový systém. Ten byl navýsost účelovou stavbou umožňující řízenými explozemi podzemních náloží likvidovat posty obléhatele na povrchu i pod ním. Jeho pozůstatky, ačkoliv jsou v Terezíně nebo Josefově rozsáhle dochované, neumožňují přesněji dešifrovat způsob jeho využívání. Pro mnohé tak zůstává prostě jen spleť jakýchsi chodeb. Soudobé příručky, téměř dokonale odpovídající tereziánskému systému podzemních min, uvádějí nejen správné názvosloví jeho jednotlivých součástí (1. Lage, 2. Lage, Waffen-Platz, Tambour apod.), ale zejména způsob využívání. Chceme-li totiž něco z těchto důmyslných staveb opravit, musíme také vědět, jaké bylo původní využití. Díky vojenským příručkám víme, proč jsou naslouchací chodby vyšší než minové větve (*ramenaux*), proč jsou výklenky budoucích minových chodeb zaskládány jen cihlami kladenými nasucho a mnoho dalšího.²⁰ Přinejmenším víme, jakou funkci jim přiřkli stavitelé pevností, a dokážeme je odlišit od nových funkcí, které jsme jim přiřkli my v současnosti.

Například ony výklenky po stranách chodeb bývají v historické literatuře i pramenech popisovány pouze jako začátky budoucích minových chodeb. Výstavba minového systému byla technologicky, a tedy i finančně extrémně

■ Poznámky

¹² Vojenský historický archiv Praha, AF Ženíjní ředitelství Terezín / Geniedirektion Theresienstadt (dále jen GD Terezín).

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Mittelbehörden, Geniewesen, Geniehauptamt (dále jen GHA).

¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Zentralstellen, Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe (dále jen HKR).

¹⁵ HKR, kart. 1382, spis č. 1780-28-38, paragraf 9.

¹⁶ K absenci jílové izolace viz Luboš Hruška, *Obnova severní části vnějšího podzemního systému, Stavebněhistorický průzkum Terezín (Ústecký kraj)*, Ústí nad Labem 2016. – Ibidem, *Obnova západní části vnějšího podzemního systému*. – Ibidem, Bastion 5. – Jiří Hofman, *Terezín – Obnova kanalizačního systému po povodních 2013. Operativní průzkum a nálezková zpráva*, Terezín 2015.

¹⁷ HKR, kart. 1382, spis č. 1780-28-38, paragraf 12.

¹⁸ SM, kart. 773, sign. F 110/3/10, smlouva o výstavbě zbrojnice na Vyšehradě se S. Bossim z 3. 2. 1656.

¹⁹ Maximilian de Traux, *Die beständige Befestigungskunst*, Wien 1817.

²⁰ Ibidem, s. 453–474.

Obr. 4. Projekt vnější fasády Litoměřické brány dle návrhu kapitána Thierryho de Vaux nakreslený poručíkem Casarotim z roku 1784. Projekt samotné brány, o kterém se spisy také zmiňují, zasláný z Vídně v roce 1781 se zatím nepodařilo najít. Vojenský historický archiv Praha, Sbírka plánů pevnosti Terežín, plán I Fla 9.

Obr. 5. Výřez ze zúčtovacího plánu z roku 1678 s pravým bokem bastionu sv. Ludmily na Vyšehradě. Písmena A–B a B–C ukazují základové zdivo načervenalé barvy, okrově nové zdivo citadely, šedivě kamenné nároží, sokl a římsu. Písmeno E označuje zazděnou část starší hradební zdi o rozměrech cca 6,6 × 6 × 1 m. Národní archiv Praha, Stará manipulace, karton 768, sign. F 110/3/4, zúčtovací plány Vyšehradu z r. 1678.

náročná, a proto chodby v Terežíně i Josefově jsou v podstatě pouze základním páteřním systémem, který měl být v případě potřeby prokopán na dvojnásobek. Proto jsou výklenky zaskládány jen nasucho, aby obránci nemuseli bourat cihelnou zeď.²¹ Dnešní práce jim nově přisuzují ještě navíc funkci odlehčovací, kdy mají stabilizovat konstrukci před otřesy výbuchů, a funkci odvodňovací, kdy jimi může procházet vlhkost z okolní země.²²

Ještě důležitější pro stavební stránku věci je de Trauxova druhá učebnice *Kurzer Abriss der bürgerlichen Baukunst* (1813).²³ V ní pro studenty rozebírá nejprve různé stavební materiály, jejich přednosti, nevýhody i způsob používání. Dočteme se tu nejen o výrobě pevnostních cihel, ale i jak vybrat správné vápno, jak je dobře namíchat a jaké příměsi do něj přidat, aby mělo odpovídající vlastnosti. V kombinaci s normativními prameny, o nichž tu již byla řeč, a s těmi z každodenní reality, o nichž se ještě zmíníme, je to příklad velmi důležitého pramene.

Zdaleka to samozřejmě není jediná literatura tohoto charakteru. Ale uvádíme ji zde jako příklad a také proto, že autor měl přímé spojení s tuzemskými pevnostmi. Kulturní příbuznost autora je důležitá. Například pruské pevnosti mají zcela odlišný systém opevňování i způsobu výstavby.

Dalším druhem písemných pramenů jsou takové, které bychom mohli označit jako účetní spisy. To mohou být často velmi obsáhlé svazky podrobně dokumentující odvedenou práci. Například je-li na historickém plánu zachyceno, že daná místnost měla prkennou podlahu, dokážeme z dochovaných vyúčtování vyčíst použitý materiál, rozměry polštářů, sílu a délku prken a často také jméno řemeslníka i to, jak dlouho mu trvala výroba. S trochou nadšázky, v případě účtů stavebních úprav kasáren v Olomouci známe i rozpočet úklidové služby, která přišla po řemeslnících setřít.²⁴ Uvedme ještě jiný praktický případ pro Terežín.

Pokud bychom chtěli například rekonstruovat nejstarší, dnes nedochovanou podobu oken ve velkém sále Wieserova domu z roku 1788, máme dochovaný jen nerealizovaný projekt a několik pozdějších plánů, které ale neuvádějí všechny potřebné rozměry okenního otvoru. Díky vyúčtování stavebních prací z roku 1789 známe přesné rozměry samotných oken coby truhlářských výrobků, ale i materiál, ze kterého byla vyrobena.²⁵

Podobně dokážeme z různých soupisů a vyúčtování poskládat všechna místa, odkud byl na stavbu dodáván materiál. V případě Terežína jsme tak schopni přesně určit, odkud se v které době přiváželo vápno, lomový kámen (opuka) i pískovec.

■ Poznámky

²¹ Ke způsobu obrany pevností jako Terežín viz ibidem. – Georg Hauser, *Abhandlung über die Befestigungskunst*, Wien 1795. – GD Terežín, Carl Pellegrini, *Memoire über Vertheidigung der Festung Theresienstadt*.

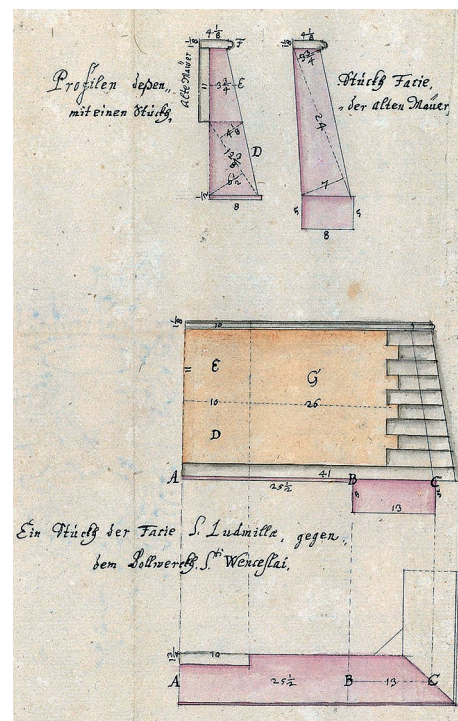
²² Slavík (pozn. 1), s. 76.

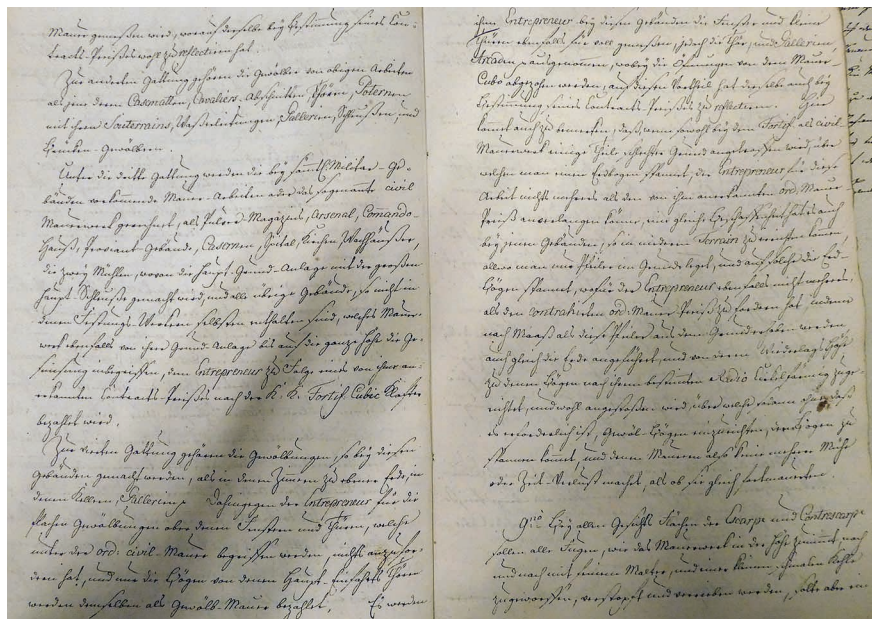
²³ Maximilian de Traux, *Kurzer Abriss der bürgerlichen Baukunst zum Gebrauche der Zöglinge der k. k. Militär-Akademie zu Wienerisch Neustadt*, Wien 1813.

²⁴ Státní okresní archiv v Olomouci, fond Místní fortifikační ředitelství Olomouc, inv. č. 28, olomoucká městská kasárna, rozpočtová položka úklidových prací.

²⁵ GD Terežín, kart. 9, rozpočet Wieserova domu ze 7. 7. 1789.

²⁶ HKR, kart. 1385, spis č. 1783-28-217.

6

Obr. 6. Pellegriniho zadávací podmínky pro výstavbu pevnosti Terežín a Josefov z r. 1780, část popisující způsob vzdívání a spárování zdiva. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Zentralstellen, Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe, karton 1382, spis č. 1780-28-38.

Pokud již bylo vše vysoutěženo a zasmulvněno, započaly samotné dodávky. V tu chvíli se otevřel prostor pro další aspekt stavby, ze kterého se nám dochovalo velké množství archíválií – stížnosti, spory o kvalitu materiálu i práce a zápisy z následných vyšetřování. Lidé se příliš nemění. Díky stovkám stran vyšetřovacích spisů víme, že to celé velmi nápadně připomíná nešvary známé z dnešních staveb a rekonstrukcí. Díky nim víme, že na stavbu Terežína i Josefova byly (alespoň v určitých údobích) ve velkém dodávány nekvalitní cihly. Stížnosti se točily kolem nekvalitního výpalu a neprofesionální práce cihlářů. Hlína pro cihly byla málo rozdělána a ledabyle měštnána do forem. Přebírání hotových cihel na cihelnách nedokázalo dostatečně kontrolovat kvalitu a na stavenišťe přicházelo mnoho zmetků. V Josefově dokonce vázla i organizace stavby, takže místo aby se vadné cihly selektovaly na cihelnách, vozily se všechny na stavenišťe a teprve tam třídily na dobré a špatné. Zedníky pak příliš nezajímalo, která hromada je ta správná, a zdili z obou.²⁶ Termíny vázly.

U terežínského kavalíru dva dělníci nestíhali zakrýt zemním valem před koncem stavební sezóny a objekt byl zasypáván zeminou ve velkém spěchu. Část klenby galerie vedlejšího Bastionu 2 se zřítla, což vyvolalo ve Vídni velkou nechuť. Hrabě Pellegrini, velitel ženijního

sboru, psal na stavbu: „Jistě by se toto zřízení rádo svedlo na vinu tíhy zeminy, tání sněhu a deštivé počasí. Kdyby však byla zemina řádně zhutněna a nedocházelo k chybám ve zdění, nemohlo by se to vůbec stát. To zřízení je třeba zcela připsat mizerné práci se zeminou. Pevnostní ředitelství v Terežíně i celý zdejší inženýrský sbor by měl věnovat větší péči (...), aby se takové případy odstranily.“²⁷

V tomto směru jsou zajímavé zejména zprávy z Josefova, kde došlo k velkému vyšetřování v roce 1783. Kromě množství stížností na kvalitu cihel kontrola konstatovala, že obecně celá stavba je vedena nedostatečně. Přinejmenším část personálu označovaného jako cihláři prý s výrobou cihel neměla vůbec žádné zkušenosti. Totéž platilo o zednických pracích dodávaných civilní firmou. Statická narušení zdiva se objevila již po roce. Vyšetřování zjistilo, že se nedodržují technologické postupy, a zdilo se vesele ještě v prosincových mrazech. Stavba nebyla předpisově zazimována a zůstala přes zimní mrazy odkrytá. Na zásyp valů se vozila zemina ze všech stran bez výběru a některé části byly zasypány spíše štěrkem než hlínou. Ve výsledku pak při prvních deštích začala srážková voda ve velkém pronikat do podzemních galerií, kudy protékala jako potok a vymílala zdivo. Objevily se dokonce i narážky na zanedbanou projektovou přípravu.²⁸ Zkrátka celé vyšetřování působí rozhodně spíše dojmem nešvarů než jako poctivě provedená práce starých mistrů znalých svého řemesla. Nelze jim v mnoha směrech upřít fortel a kumšt, ale byli to jen lidé a měli své limity.

V kontextu tehdejší situace je to ale celkem pochopitelné. Zejména Terežín a Josefov (ale

i Hradec Králové) vznikaly v obrovské časové tísní. Císař Josef II. chtěl mít nové pevnosti vystavěny do čtyř let.²⁹ Nakonec málem nestačilo ani let deset. Potřeba stavebního personálu byla enormní. V největším nasazení ve druhé polovině 80. let 18. století budovalo Terežín 5 000 vojáků a 1 300 zedníků, Josefov pak dokonce 11 000 vojáků a 2 000 zedníků (ostatní profese nepočítaje). Dezerce byla zejména v Josefově vysoká. Práce tedy probíhaly ve spěchu, často s nekvalitním stavebním materiálem a dělníky s problematickou motivací nebo dokonce pracujícími z donucení. Dozorujícího personálu byl nedostatek. Důstojníci od pracujících pěchotních oddílů nepovažovali stavební dozor za dostatečně hodný života důstojníka, takže známe případy, kdy dovedli na stavenišťe mužstvo a hned se na celý den vytratili.³⁰ Terežínské i josefovské stavenišťe zabírající několik stovek hektarů tak řídily jen dvě desítky inženýrů. Na kvalitu a zkušenosti prostě nebylo příliš prostoru. Cílem bylo dokončit státní stavbu za každou cenu v co nejkratším čase.

Tím se dostáváme k další kategorii archiválií. Jak dokládají četné zprávy z vizitací a hlášení, armádní velení si bylo již od počátku vědomo limitů kvality a trvanlivosti těchto staveb. Pro nás jsou cenným pramenem, neboť nám ukazují problémy, se kterými se tato architektura potýkala od počátků a které tudíž nelze při dnešních rekonstrukcích opomíjet. Nesčetné raporty nám odhalují realitu často komplikovaného užívání pevnostních staveb.

Cihlové pláště pevnostních valů neustále nerovnoměrně degradovaly. Kvalita cihel dodávaných v Terežíně v obrovských objemech desítek milionů ročně, navíc vyhotovených na různě kvalitních ložiscích zeminy, měla obrovské výkyvy.³¹ Některé vydržely dodnes v perfektním stavu, jiné se ve zdivu rozpadly již po jediném roce.³² Další se rozpadaly během doby

■ Poznámky

²⁷ GD Terežín, kart. 4, dopis Pellegriniho na stavbu z 28. 3. 1783.

²⁸ HKR, kart. 1385, spis č. 1783-28-217.

²⁹ Vojenský historický archiv Praha, AF Ženijní ředitelství Josefov / Geniedirektion Josephstadt, kart. 7, spis č. 1780-28-162, odpověď Josefa II. na dopis Hadika z 29. 3. 1780.

³⁰ Srov. Jan Jeník z Bratřic, *Z mých pamětí*, Praha 1947, s. 44.

³¹ GD Terežín, kart. 4, zprávy kontrolní komise z 1. 9. 1783.

³² GD Terežín, kart. 7, dopis vedení stavby Wieserovi z 22. 3. 1786 a dopis vedení stavby Pellegrinimu z 27. 3. 1786.

Obr. 7. Výřez zúčtovacího plánu objektu bastionu V za roky 1782–1787 s detailem řezu předprsně včetně zídky a jejího zakrytí zeminou. Vojenský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Terežín, plán II C-I 1.

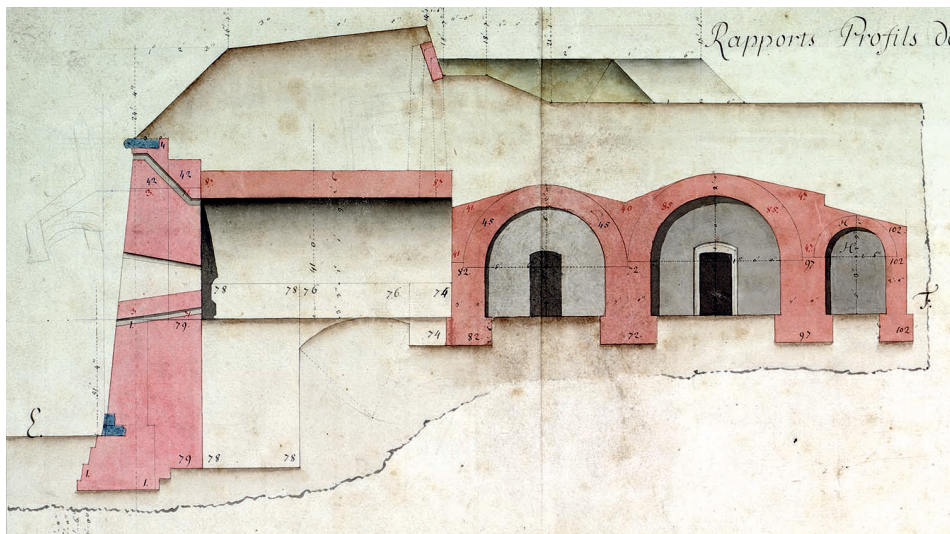
Obr. 8. Výřez z plánu skutečného provedení z r. 1787 s dělostřeleckými kasematami detašovaného bastionu V v Josefově se zachyceným řešením předprsních zídek a jejich zakrytí zeminou. Vojenský historický archiv Praha, Sběrka plánů pevnosti Josefov, plán I A 12.

následující. Každoročně tak bylo třeba vypadané či rozpadlé cihly vyměňovat.³³ Dnes je tak těžké při pohledu na opevnění určit, která cihla je s jistotou z 18. století a která například z roku 1820 či 1860. Rozsah neustále opakovaných lokálních oprav není znám. V Terežíně k tomu navíc přistupovaly časté povodně. Ačkoliv opevnění mělo své překvapivě jednoduché a funkční „protipovodňové opatření“, voda se do příkopů přesto dostávala a ničila i podzemní chodby.³⁴ Nikdo tak dnes nedokáže určit, kolik procent cihelného pláště je ještě původních z 18. století.

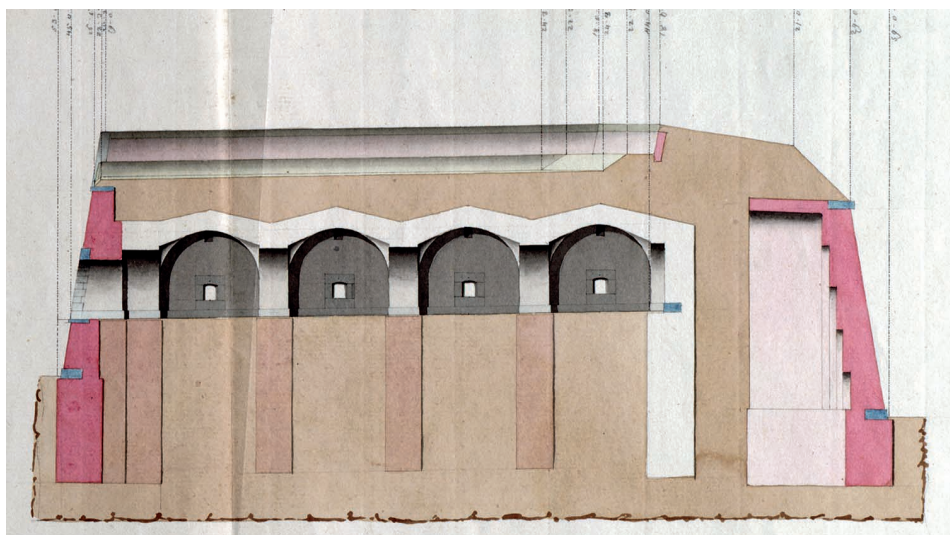
V kasematách obecně bylo chladno, málo světla a vysoká vlhkost. V Terežíně u lidí v nich ubytovaných přes zimu propukaly choroby a epidemie, jak uvádějí zprávy ze zimy 1788/1789.³⁵ V Josefově to vedlo k doplnění plných vrat do některých kasemat ještě mřížovými vraty, která umožňovala lépe odvětrávat vlhkost.³⁶ Problémy s vlhkostí byly ale nejen v kasematách. „Vnější stěny všech kasáren,“ píše vizitace Josefova v 19. století, „které jdou dokola celé pevnosti, mají málo vystupující římsy, takže vítr fouká déšť zpět na fasády, které tak vyžadují časté opravy.“³⁷

Zemní prvky opevnění podléhaly přirozené degradaci. Hlína na valech ještě mnoho let po dostavbě dosedala a následně přirozeně degradovala a byla smývána dešti dolů z hradeb. Příkopy a kynety zase naopak bylo třeba pravidelně čistit jak od hlíny splavené z hradeb, tak i od bahna a odpadků.³⁸ Opravit profilaci opevnění a vyčistit příkopy byl jeden z hlavních úkolů velitele pevnosti při přípravě na obranu.³⁹

Rozhodně si však nevystačíme pouze s archivy a knihovnami. Stále zůstává zcela prvořadý průzkum reliktů opevnění v terénu, bez něhož by nám množství informací nedávalo smysl. Bez důkladné znalosti památky na místě nelze dojít ke správným závěrům. Normativní prameny, byť vážící se prokazatelně k danému místu, jsou stále jen normativ. U knih a učebnic zase nemůžeme nikdy stoprocentně potvrdit, zda to, co obecně popisují, platilo i pro konkrétní pevnost. Účty, zprávy z vyšetřování, různé vizitace a hlášení by již měly odrážet realitu mnohem přesněji, ale stále zde zbývá semínko

7

8

nejistoty. Existence archivního záznamu o tom, že se něco vyfakturovalo, ještě neznamená, že se skutečně provedlo. Hlášení mohou být tendenčně zkreslená. Může se dokonce jednat i o falešné udání. Pouze konfrontací archivních plánů, textů a nálezové situace na místě je možné dojít ke kžnému výsledku a správně interpretovat danou konstrukci.

Uvedme několik příkladů, jaké výsledky může propojení archivního a terénního průzkumu přinést.

Konstrukcí, kterých se v Terežíně dochovalo jen velmi málo, jsou předprsní zídky armující těleso hliněného valu. Za nimi se kryli obránci během obléhání. Jejich jediným účelem, jak nás informuje Maximilian de Traux, je držet příkrý sklon hliněné předprsně.⁴⁰ Cihly z těchto zídek začaly mizet jako první již záhy po zrušení pevnostního statusu roku 1888. Dodnes se dochovala jen různě vysoká torza v řádu desítek centimetrů, místy jen jedna či dvě řady rozpadlých cihel, nebo se nedochovalo vůbec nic. Během

oprav terežínské pevnosti po roce 2000 vyvstala potřeba je obnovit do původní podoby.

Jak dokládají nálezy reliktů v terénu, tyto zídky byly (s výjimkou krytých cest) stavěny z cihel kladených nasucho. To potvrzují některé plány i písemné prameny z doby výstavby.⁴¹

■ Poznámky

33 GHA, kart. 313, sign. 15/18, zpráva polního podmaršálka Josefa von Benczura.

34 Srov. GD Terežín, kart. 9, zpráva vedení stavby pro Pellegriho z 13. 2. 1789.

35 GHA, kart. 34, spis č. 1789-38-66.

36 HKR, kart. 1844, spis č. 1790-28-301.

37 GHA, kart. 313, sign. 15/18, zpráva polního podmaršálka Josefa von Benczura, zpráva o Josefově.

38 Srov. GD Terežín (pozn. 21).

39 Ibidem. – De Traux (pozn. 19), s. 113–131.

40 Ibidem, s. 408.

41 GD Terežín, kart. 8, zpráva vedení stavby na velitelství do Vídně z 11. 3. 1787.

9

10

Jedná se samozřejmě o pevnostní cihly označované v Terezíně hovorově jako *šancovky*. Ty sice výše uvedená archivní zadávací dokumentace i smlouvy s hlavním dodavatelem Kašparem Wieserem velikostně přesně definují, ovšem realita je úplně jiná.⁴² Nejdelší hrana cihly se pohybuje místo předpisového 1 fortifikačního sáhu neboli cca 32,5 cm běžně někde mezi 28–34 cm. Vzhledem k tomu, že toto kolísání velikosti o 10–15 % prošlo bez komentáře opakovaných komisních šetření během stavby, můžeme konstatovat, že se jednalo o uznávanou odchylku v normě.⁴³

Žádná z písemností týkajících se vzdívání zídek blíže nespecifikuje, co to přesně znamená „nasucho“. To nám v případě vojenských staveb konce 18. století pomáhá rozklíčovat de Trauxova již zmíněná učebnice, kde se poněkud lakonicky radí „místo vápna vezmi hlínu“.⁴⁴

Toto suché zdění mělo svůj význam vzhledem k technice obrany pevností. Obránci museli neustále reagovat na postup nepřítele a současně maximálně krýt svá díla, kterých měli nedostatek.⁴⁵ Velkou část jejich zemních prací představovalo hloubení stále nových a nových střílen pro děla v předprsní valu. Jakmile se tak nepřátelské zákopy posunuly z dosahu staré střílny, začala se budovat nová. Zídka z nasucho kladených cihel se snadno rozebrala a za ní se do valu zařídil nový trychtýř střílny.⁴⁶

Klesající sklon předprsně směrem do předpolí ale znamenal, že čím vyšší zídka byla, tím méně zeminy ji krylo. Pokud by byla zídka vyskládána až do plné výše předprsně, nekryla

Obr. 9. Obnova předprsních zídek na valu retranchementu V v roce 2013. Dochované pozůstatky byly doplněny na sucho (jen na hlínu) novými cihlami a zakryty zemínou. Foto: Terezín – město změny, 2013.

Obr. 10. Místo napojení obnovy předprsních zídek retranchementu V odpovídající řešení dle plánů (v pozadí) a obnovy předprsní zídky vedlejší kurtiny 5–6, kde bylo použito zcela nové řešení s vyzdřením do plné výše předprsně na sucho (bez podsypání hlínou) a opatřeno vrchní řadou cihel na kantu zděných na maltu. Foto: Terezín – město změny, 2013.

by ji v podstatě žádná hlína a v případě zásahu dělostřeleckou koulí by byly samotné cihly snadno vyraženy z řady a mohly způsobit zranění v řadách obránců. Proto se předprsní zídky stavěly jen do výše cca 90 cm a zbytek, přibližně 60 cm, byl jen dosypán zemínou.

Bohužel pro Terezín existuje jen minimum plánů, které tuto situaci podrobně zachycují, ale i takové nalezneme. Můžeme je také doplnit plány z Josefova, budovaného ve stejné době, kde je tento detail mnohem častěji zachycen. Základem je samozřejmě umět se v pevnostních plánech vyznat, správně převádět fortifikační míry, identifikovat významy barev a znát způsob označování nivelety.⁴⁷

Můžeme tedy říci, že kombinací nálezové situace v terénu, historické plánové dokumentace, archivních spisů a dobové literatury získáváme poměrně komplexní představu o tom, jakým způsobem a k čemu se tyto předprsní zídky budovaly a jak v 18. století vypadaly.

A zde vlastně končí role historika a měla by začít práce památkářů a projektantů. Historici mohou přinést prokazatelné poznatky, jaká byla (s velkou mírou pravděpodobnosti) realita podoby předprsní zídky po dostavbě Terezína (v roce 1790). Není ale na nich, aby zasahova-

■ Poznámky

⁴² GD Terezín, kart. 2, smlouva s Wieserem z 12. prosince 1781.

⁴³ Viz GD Terezín (pozn. 31). – GD Terezín (pozn. 32).

⁴⁴ De Traux (pozn. 19), s. 121.

⁴⁵ Srov. GD Terezín (pozn. 21).

⁴⁶ De Traux (pozn. 19), s. 408.

⁴⁷ V tomto bodě bohužel dnes naráží na své limity jinak úžasná práce Vladimíry Rákosníkové, která přivezla z Vídně větší část tam uložených plánů Terezína. Černobílé kopie plánů bohužel neumožňují identifikovat význam barev a ty barevné zase v některých případech nemají dostatečné rozlišení, aby na nich byly patrné konstrukční detaily a čitelné kóty. To je ovšem otázka vývoje dostupných technologií. Jako perličku uvedme, že samotný Rakouský státní archiv ve Vídni je ještě před pár lety nedovoloval ani fotografování archiválií vlastním zařízením.

li do činnosti památkové péče a projektanta. Oni již musí rozhodnout, zda zvolí variantu „obnovy původní podoby“, nebo nějaké jiné „nové“ řešení. Dokonce ani předprsní zídky v Terezíně na kavalíru II a u Litoměřické brány nebyly rekonstruovány dle historických podkladů, ale provedla se zde jiná verze, kdy cihly jsou kladeny „zcela“ nasucho bez prokládání pískem či hlínou, a to až do plné výše předprsně bez hliněného zásypu.

V případě předprsních zídek jde v podstatě jen o vizuální úroveň památky. V jiných případech už ale narážíme na funkci a využívání památky. Možná nejmarkantněji je to vidět v případě vlhkosti kasematních prostor, což je problém vyskytující se po celé Evropě na všech pevnostech.⁴⁸

Jak už bylo zmíněno, plány a archiválie neuvádějí na stavbě Terezína ani na jednom místě jíl nebo nějakou jinou izolaci kasematních či podzemních prostor, a to se prameny vyznačují místy až překvapivou mírou detailů. Dočteme se o dřevu, cihlách, kamení, vápnu, uhelném prachu (condrée), cihelné drti (ciment), písku, štěrku, zemině, vodě, a dokonce víme i to, odkud se brala tráva na drnování povrchů valů.⁴⁹ Nikde ale nenajdeme ani zmínku o oceňování, nákupu, těžbě, transportu či programovém užívání jílu. Stavebněhistorické průzkumy v Terezíně skutečně objevily jen jílovitou hlínu, což dokládá, že tehdejší stavitelé rozlišovali kvalitu zeminy. Dobře patrné je to na bastionu V, kde se prokázala kvalitní jílovitá zemina nad klenbami kasemat, tělo valu bylo naopak navrženo z písčité a sprašovitě zeminy a vrchol valu byl vyprofilován opět z kvalitní zeminy.⁵⁰ Nikde ale samotný jíl.

Jak dokládají opakované archivní zápisy z Terezína i de Trauxovy učebnice: „*Je známo, že přes všechnu námahu i pokud je krusta nad klenbou sebesilnější, jakmile je zakryta zeminou, bývá zde většinou vlhko, protože sem proniká srážková voda.*“⁵¹ Nejde tedy o pochybení tehdejších řemeslníků, ale spíše o charakteristiku objektu. Je to logické. Ačkoliv bývaly užívány i jinak, kasematy jako prostor byly budovány především pro období obléhání, kdy na rozdíl od budov ve městě měly odolávat bombardování a uchránit tak obránce i zásoby. Primárním účelem zemního valu nad kasematami tak bylo udržet výbuch bomby, a nikoliv vlhkost. V pevnosti, na kterou dopadají tisíce projektilů denně, mají tzv. „*bombenfrei*“ kasematy cenu zlata, i když je v nich zima a vlhko.⁵²

Dnes bývají problémy s vlhkostí zpravidla přičítány zchátralosti budovy či následně chybě dodavatele stavby nebo projektanta. Přesto, jak jsme právě uvedli, i při perfektně odvedené práci a použití původních postupů a materiálů

je vysoce pravděpodobné, že proinvestujeme miliony a po rekonstrukci získáme zase jen původní klima, jaké v kasematách bylo v 18. století.

Historik tedy může popsat stavební historii objektu před 240 lety. Je ovšem otázka pro památkovou péči, projektanty i investory, jaké zvolit řešení. Jak praví bonmot z jedné zahraniční konference o pevnostech v roce 2018: „*K čemu je investovat 2 miliony euro do opravy bastionu a další milion do digitální technologie supermoderní projekce v kasematách, když vám ji vlhkost do roka zničí.*“ Rozhodnout v tomto případě naštěstí není role historika. Ale jeho úkolem bezpochyby je upozornit na komplikace, potíže a limity, které měly tyto stavby prokazatelně již od počátku. Kasematy zkrátka vlhké byly a jsou, a pokud zvolíme původní technologie, zase budou. Přidáme-li v Terezíně navíc v 18. století nepoužívanou jílovou izolaci, objektu to neuškodí, maximálně to zvýší náklady. Při použití původních postupů a materiálů ale nemůžeme počítat s tím, že vlhkost zázračně klesne na 35 %. V objektu městského informačního centra na retranchementu V v Terezíně se topí především křbovými kamny, je zde pravidelný provoz zajišťující přirozené větrání (především komíny a pohybem lidí) a vlhkost se zde ustálila na cca 60 %.

Závěrem

Jakkoliv to tedy může znít dnes již jako otrpaná fráze, je třeba předsadit jako klíčový předpoklad úspěšné obnovy na první místo mezioborovou spolupráci. Přinejmenším už proto, že asi žádný historik schopný číst rukopisný kurent barokní němčiny není schopen správně rozklíčovat všechny informace bez konzultací s člověkem znalým stavebnictví, projektování apod. Správná interpretace pramenů vyžaduje znalosti technologií výroby, výstavby i samotného projektování, nejlépe se znalostí jejich aplikace v dané historické době. Zjištěné poznatky je pak třeba diskutovat s projektanty a zejména památkovou péčí, a to nejraději ještě ve fázi projektové přípravy.

Je samozřejmé, že takový přístup zázračně nezachrání rekonstrukce pevnostních památek. I nadále budeme narážet na diskuse mezi investorem, projektantem a památkovou péčí. Problémy budou s kvalitou prováděných prací. Třebaže bychom našli nepravosti na staveništi již v 18. století, jak zde bylo na několika příkladech doloženo, neznamená to ještě, že bychom se s nimi měli spokojit i dnes. Kvalitně a systematicky prováděný stavebněhistorický průzkum s odpovídajícím archivním výzkumem, založený na mezioborovém přístupu, ale může předejít mnoha chybám, neúčelným in-

vesticím a mnohdy zbytečným diskusím. Odpovědi přitom leží na dosah v terénu, knihovnách a archivech.

Mgr. Jiří HOFMAN

Terezín – město změny, z. s. p. o.
jiri.hofman@projekt-terezin.cz

■ Poznámky

48 Srov. Společný projekt anglických, belgických, holandských a francouzských pevnostních památek: *Walls and gardens. Landscape and green management*, program 2 Seas, výstupní materiál dostupný viz <https://www.interregeurope.eu/rfc/research/>, vyhledáno 16. 1. 2021.

49 Různé více či méně podrobné zmínky o původu stavebních materiálů obsahují především spisy GD Terezín, kart. 1–10. Další se pak nacházejí ve fondech GHA a HKR.

50 Hruška (pozn. 16), Bastion 5.

51 De Traux (pozn. 23), s. 57.

52 Srov. GD Terezín (pozn. 21).